

Филипович Людмила Олександрівна,

доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник

Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

orcid.org/0000-0002-0886-3965

lfilip56@gmail.com

НЕБЕЗПЕКА ВНУТРІШНЬОПРАВОСЛАВНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ ДЛЯ МІЖХРИСТІЯНСЬКИХ ВІДНОСИН

Стаття актуалізує тему міжконфесійних взаємин в Україні, звертаючись до внутрішньоправославного конфлікту та реакції на нього представників інших християнських церков. З огляду на оновлений релігійний ландшафт України, зокрема його православний сегмент, автор фіксує зміну суспільного й канонічного статусу УПЦ і ПЦУ: УПЦ поступово втрачає колишній авторитет, а ПЦУ завойовує повагу не тільки православних, а й інших українців. У статті розкриваються причини такої трансформації, серед яких головне місце посідає російсько-українська війна, на яку православні церкви реагують по-різному. Непрозора позиція УПЦ щодо осуду російської агресії та освячення війни з боку РПЦ, масова колаборація священників УПЦ з окупаційною владою викликає протест більшості українців, які вимагають заборонити діяльність УПЦ як складової частини РПЦ на території України. Політика нейтралітету керівництва УПЦ викликає негативну реакцію інших християн, які одноставно засуджують війну росії проти України, критикують ідеологію «русского мира», яка лежить в основі агресивних діянь російської федерації проти України.

Загалом суспільство доволі негативно ставиться до конфлікту між православними церквами, обговорюючи шляхи порозуміння між ними. До дискусій залучені католики і греко-католики, які мали офіційно визначитися щодо ПЦУ як нового суб'єкта міжконфесійних і державно-церковних відносин. Переглядаються традиційні підходи до екуменічного спілкування, яке тривалий час не включало УПЦ КП та УАПЦ та їх спадкоємиці ПЦУ. Ситуація поступово змінюється на користь ПЦУ, але залишає чимало питань щодо формату взаємин з УПЦ. На відміну від католиків, які зацікавлені в мінімізації міжправославного протистояння, протестанти ніяк не реагують на конфлікт між УПЦ і ПЦУ, ставлячи себе поза ним.

Автор висноує, що нинішнє протистояння між православними турбує все українське суспільство, зокрема й неправославні громади України, які занепокоєні тенденціями одержавлення ПЦУ, бажанням реваншу над УПЦ, наміром домінувати в усіх сферах життя країни. Неправославні християни хочуть державних гарантій свободи совісті й віросповідання, щоб корпоративний інтерес окремої церкви не призводив до загальнодержавних безпекових ризиків, пов'язаних з війною.

Ключові слова: міжправославний конфлікт, Українська православна церква (УПЦ), Православна церква України (ПЦУ), релігійна безпека, безпекові ризики.

Fylypovych Liudmyla,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Leading Scholar

H.S. Skovoroda Philosophy Institute of NAS of Ukraine

orcid.org/0000-0002-0886-3965

lfilip56@gmail.com

ORTHODOX CHURCHES OF UKRAINE THROUGH THE EYES OF NON-ORTHODOX CHRISTIANS: SECURITY RISKS

The article updates the topic of interfaith relations in Ukraine, addressing the intra-Orthodox conflict and the reaction of representatives of other Christian churches to it. Based on the renewed religious landscape of Ukraine, in particular its Orthodox segment, the author notes the change in the social and canonical status of the Ukrainian Orthodox Church (UOC) and the Orthodox Church of Ukraine (OCU). The UOC is gradually losing its former authority, and the OCU is gaining the respect of not only the Orthodox believers, but also all Ukrainians. The article reveals the reasons for such a transformation, the main of which is the Russian-Ukrainian war, to which Orthodox churches react in different ways. The opaque position of the UOC regarding the condemnation of Russian aggression

and the consecration of war by the Russian Orthodox Church (ROC), the mass collaboration of UOC priests with the occupation authorities, provokes the protest of the vast majority of Ukrainians, who demand to ban the activities of the UOC as a component part of the ROC on the territory of Ukraine. The policy of neutrality of the leadership of the Ukrainian Orthodox Church causes a negative reaction from other Christians who unanimously condemn Russia's war against Ukraine, criticize the ideology of "Russian world", which is the basis of the aggressive actions of the Russian Federation against Ukraine.

In general, society has a rather negative attitude to the conflict between the Orthodox churches, discussing ways of understanding between them. Catholics and Greek Catholics (UGCC) were involved in the discussions, who had to officially decide on the OCU as a new subject of interfaith and state-church relations. Traditional approaches to ecumenical communication, which for a long time did not include the UOC-Kyiv Patriarchy and the Ukrainian Autocephalic Orthodox Church and their successors – the OCU, are being revised. The situation is gradually changing in favor of the OCU, but it leaves many questions about the format of relations with the UOC. Unlike Catholics, who are interested in minimizing inter-Orthodox confrontation, Protestants do not react to the conflict between the UOC and the OCU, placing themselves outside it.

The author concludes that the current confrontation between the Orthodox churches ruins the entire Ukrainian society, influencing on the non-Orthodox communities of Ukraine, which are worried about the tendencies of the statization of the OCU, the desire for revenge against the UOC, and the intention to dominate all spheres of the country's life. Non-Orthodox Christians want state guarantees of freedom of conscience and religion, so that the corporate interest of the church does not lead to the national security risks connecting with war.

Key words: inter-Orthodox conflict, Ukrainian Orthodox Church (UOC), Orthodox Church of Ukraine (OCU), religious danger, security risks.

Актуальність проблеми, що винесена на обговорення, пов'язана з ескалацією міжправославного конфлікту в Україні, де православ'я представлено декількома церквами. Але релігійне життя православних християн визначають дві основні – Українська православна церква (УПЦ) і з 2018 Православна церква України (ПЦУ). Наявність цих церков і взаємини між ними постійно перебувають у полі зору суспільства, держави та інших релігійних громад, як українських, так і зарубіжних. Нерозв'язаність міжправославних проблем в Україні впливає – прямо чи опосередковано – на все релігійне середовище. І наслідки тривалого протистояння мають усвідомлювати як православні церкви, так й інші релігійні організації, оскільки неспокій у цій сфері дестабілізує і без того нестійку суспільну ситуацію в Україні, що 10 років воює з російським агресором.

З появою ПЦУ змінився релігійний ландшафт України. Кількість громад УПЦ і ПЦУ поступово зрівнюється за рахунок: 1) переходів парафій із юрисдикції УПЦ до ПЦУ; 2) перепідпорядкування українських православних громад на тимчасово окупованих територіях до РПЦ, коли агресор анексує цілі єпархії. З часу проведення об'єднавчого 2018 року собору трьох гілок українського православ'я (Української православної церкви Київського патріархату – УПЦ КП, Української автокефальної православної церкви – УАПЦ і частини Української

православної церкви Московського патріархату – УПЦ МП) та отримання у 2019 році від Вселенського патріархату Томосу на автокефальність, ця обставина змінила розстановку православних сил не тільки в Україні, а й у світі. Гегемонія УПЦ МП в Україні, а РПЦ у світі істотно похитнулася. У процесі визнання ПЦУ Вселенське православ'я ще більше поляризувалося: чітко визначилися ті церкви, які підтримали Константинополь, і ті, хто виступив за Москву, яка не може погодитися з тим, що в диптиху православних церков п'ятнадцятою згадується ще одна автокефальна церква – українська. Виникла парадоксальна ситуація. Ті, хто були ніким 30 років і вважалися розкольниками, з ким ніхто не хотів мати справ у релігійному світі, всіяко ігноруючи будь-які робочі відносини, нині набули канонічного статусу. А їхня візаві – УПЦ МП – втратила цей канонічний привілей, оскільки проголошена ними незалежність ніким не визнана.

Очевидно, що УПЦ різко негативно відреагувала на об'єднавчі тенденції в українському православ'ї та появу ПЦУ й отримання нею Томосу. ПЦУ однозначно сприймалася як конкурент. Будь-які контакти й несміливі кроки до діалогу різко перервалися. Критика, шельмування ПЦУ з часом тільки зросли. Певної корекції вимагали й державно-церковні, і міжконфесійні відносини, які досі коливалися залежно від впливу тієї чи тієї церкви

на державних керівників і суспільні процеси. Не всі в Україні позитивно сприйняли появу ПЦУ. Навіть деякі місцеві органи влади стали полем протистояння прихильників УПЦ МП і ПЦУ, патронування з боку держави то однієї, то іншої церкви.

У найчисельнішій за парафіями Православній церкві України Московського патріархату відбувся по суті «церковний переворот». Після митрополита Володимира Сабодана предстоятелем обрано владика з Буковини Онуфрія Березовського, який на відміну від попередника не вирізнявся проукраїнською орієнтацією. У церкві почалися денаціоналізаційні процеси, зокрема, Онуфрій не погодився з оцінкою Голодомору як геноциду українського народу, назвавши його Божим покаранням українців («катюзи по заслугі» – його слова). Очоливши УПЦ МП, Онуфрій усунув з офісу Церкви всіх близьких до Володимира Сабодана проукраїнських діячів. Інші, турбуючись про свою церковну кар'єру, зайняли мовчазну позицію. Митрополит Онуфрій довго не визнавав Росію агресором, закликав до якогось абстрактного миру, тобто прирівнював українських воїнів до сепаратистів і московських загарбників. Вияви національної належності українців, зокрема мовної, владика подавав як гріх. Своєю позицією щодо міжконфесійних відносин у країні, ворожістю до Православної церкви України Онуфрій сприяв розпалюванню міжконфесійних протистоянь, зокрема в православному сегменті країни. Тільки під тиском обставин війни та засудженої реакції своїх вірних керівництво церкви обережно почало рух у бік реальної автономізації від Російської православної церкви (РПЦ). Рішенням помісного собору 27 травня 2022 р. церква проголосила себе незалежною від РПЦ (УПЦ, 2023). Заявою ВЗЦЗ УПЦ від 28.03.2024 р. (ВЗЦЗ УПЦ, 2024) Церква відмежувалася від «русского міра», не поділяє і засуджує антиукраїнські наративи «Наказу XXV Всемирного Русского Народного Собора». Але й досі УПЦ дрейфує від політичного й релігійного Кремля до незалежницького берега України.

Факти масової колаборації з окупаційною владою Церкви Московського патріархату актуалізують питання про єдину офіційну позицію УПЦ щодо війни, щодо духовного й ментального зв'язку з православною Москвою. Поки

УПЦ чітко не проголосить свою проукраїнську орієнтацію, доти УПЦ постає в Україні однією з найбільш організованих і структурованих спільнот з явною протидією утвердженню української незалежності, з прагненням повернути Україну в нову союзню спільноту з російським верховенством у ній. В умовах відкритого військового протистояння така позиція означається як антиукраїнська – антидержавна й антинаціональна.

Найявне прагнення Московського патріархату і його фактичного філіалу в Україні – УПЦ МП – всіляко дискредитувати українські національні спільноти, оголошуючи їх виявом українського фашизму. Всі релігійні громади, які підтримують Україну у війні з Росією, оголошуються нацистськими / фашистськими, а тепер вже й сатанинськими. Дістається всім, не-рпцовським структурам. Так, зокрема, УГКЦ подається як фашистська організація, а їхні очільники – митрополити Андрей Шептицький і Йосиф Сліпий – фашистами, «блаженими» посібниками нацистів, нацистською мерзотою в єпископській шапці (Чарний, 2016). Фальшується історія греко-католицизму, спотворюється природа уніатизму, принижується людська гідність вірних УГКЦ (Дмитриев, 2024). Шельмуються й ті протестантські громади, які однозначно демонструють свою проукраїнську позицію (Константинова, 2022). Негативної реакції з боку РПЦ зазнають й інші релігійні спільноти, що розуміють і розкривають істинні наміри Москви зі знищення української держави та її громадян.

Така позиція УПЦ не може не викликати в суспільства й держави, а також у самих релігійних організацій, відповідної негативної реакції. Хоча досі українське суспільство не виробило єдиної і чіткої позиції щодо УПЦ. Попередні заяви Спікера Парламенту Руслана Стефанчука про розв'язання проблем УПЦ після війни (Безпалько, 2022) фактично заморозили складний конфлікт між громадянським суспільством і УПЦ. Епопея з ухваленням Закону № 8371 досі триває. Радикальні заклики з боку громадськості заборонити УПЦ, позакривати їхні храми й передати ПЦУ наштотвхуються на шалений опір з боку УПЦ, яка використовує всі можливі заходи на свій захист, навіть американську адвокатську кампанію.

Українські православні церкви не ізольовані від загального релігійного життя України. Їх мало б цікавити, як інші релігійні організації сприймають довготривалий конфлікт між ними. Але УПЦ і ПЦУ настільки занурилися у власні проблеми, замкнулися на з'ясуванні саме внутрішньоправославних відносин, що не прагнуть до порозуміння, не кажучи вже про єднання. Православні церкви ігнорують те, якими вони є в очах неправославних вірян.

У нас немає даних спеціального опитування, яке б зафіксувало, як інші християни ставляться до УПЦ чи ПЦУ, до конфлікту між ними. Хоч загальна соціологія схопила суспільні настрої, коли дізнавалася про оцінку громадянами створення помісної православної церкви та отримання Томосу. Загалом українці підтримали появу об'єднаної ПЦУ і перспективу розв'язання внутрішньоправославного протистояння (Радіо Свобода, 2018).

За нашими спостереженнями, церковне й релігійне середовище України по-різному реагує на ситуацію в православ'ї. Спершу більшість церков позитивно сприйняла Томос та утворення об'єднаної церкви ПЦУ. У цьому побачили відновлення історичної справедливості. Православні віряни УПЦ КП і УАПЦ нарешті були зрівняні у своїх правах і отримали можливість канонічно сповідувати християнство. І як Церква, яка тривалий час була упосліджена, вона сприймалася як така, що нарешті нарівні з іншими перебуватиме в релігійному полі країни. Цій події раділи всі, крім УПЦ.

Поява в релігійному житті України ПЦУ стала неабияким канонічним викликом для католиків. Зареєстрована державою і визнана Вселенським патріархом, нова церква вимагала налагодження офіційних відносин з РКЦ та УГКЦ, які раніше підтримували такі контакти переважно з УПЦ, а УПЦ КП та УАПЦ ігнорували. Але ставлення католиків до ПЦУ – нового суб'єкта міжконфесійних і державно-церковних взаємин – поступово змінюється. Війна прискорила ці зміни, оскільки патріотичні орієнтації УГКЦ і ПЦУ майже збігаються, а позиція РКЦ в Україні щодо агресії росії та її засудження дещо відрізняється від суперечливої офіційної позиції Ватикану, який коливається від визнання величності російського культури, «гуманістичної за своєю природою», а по суті є виправданням тих

безчинств, які творить цей «великий народ» на українській землі, до мантричних повторень фраз про перебування українців у серці Папи, про потребу миротворення, про необхідність «звільнити серця від ненависті»...

Як в УПЦ, так і в РКЦ відсутня одностайна реакція ієрархів церков на війну в Україні. Ще в часи Майдану частина церкви безумовно прийняла протест українців проти автократії і тоталітаризму в особі Януковича, а інша й досі дослухається до Ватикану. Так, деякі заяви керівників католиків в Україні, зокрема владики Мечислава Мокшицького (Gambassi, 2022), про необхідність надання статусу державної мові агресора й окупанта обурили українське суспільство, які розцінили ці рекомендації як некваліфіковане втручання в наші внутрішні справи.

Латентне історичне протистояння між греко-і римо-католиками в Україні в умовах війни загострилося через подвійну позицію Папи Франциска, який не хоче через Україну посваритися з Російською православною церквою. Тому він приймає неоднозначні стосовно українців рішення щодо пасхальної хресної ходи в Римі за участі українки й росіянки (Бержанський, 2022), розглядає нинішню війну як наслідок громадянського протистояння на Сході України, засуджує надання Україні зброї для оборони від агресора, засвідчує своє бажання відвідати Москву перед візитом до Києва (Bloomberg, 2022), наголошує на гуманності росіян, які обирають і шанують свого президента-фашиста Путіна тощо. Така позиція Апостольської столиці дезорієнтує католиків у ставленні до внутрішньоправославних процесів в Україні.

Історичний досвід і політична зрілість українського громадянського суспільства спричиняє відкриту й послідовну критику ватиканської політики, спрямованої на стримування, а в реальності – потурання агресивності ворога, його руйнівних настроїв і дій. Догматична непомилність Папи в питаннях віровчення й моралі серйозно хитається у свідомості його вірних з України, які не сприймають неоднозначну позицію Папи Римського щодо РПЦ, патріарха Кіріла, інакше дивляться на традиційного союзника Ватикану – на РПЦ та УПЦ. Католицька церква в Україні вимушена переглянути свої відносини з православними церквами, внівши

до кола офіційного спілкування нову ПЦУ, визнану Константинополем.

Практика 30-річного спілкування протестантських церков з УПЦ КП та УАПЦ, які, як і протестанти, були не приласкані владою, визначає нинішній формат спілкування з УПЦ і ПЦУ. Вони не висловлюються відкрито щодо українських православних церков, оскільки вважають внутрішньоправославний конфлікт не своїм. Протестанти демонструють рівновіддаленість від православних проблем. Протестантські церкви живуть своїм внутрішнім конфесійним / деномінаційним / церковним життям, не втручаються в міжправославні чвари. Протестанти позиціонують себе як такі, що над конфліктом.

За всієї зрозумілості позиції протестантів, у яких своїх проблем чимало, їхня зовнішня байдужість до православного протистояння, чи то удавана, чи то реальна, є вкрай небезпечною. Бо очевидно, що від неспокою між православними й протестантам не буде покою. Це протистояння негативно впливає на всіх християн, навіть якщо вони цього не усвідомлюють. Загрози свободі віросповідання, про які говорять у суспільстві, можуть торкнутися і всіх інших. Протестанти не пропонують себе модераторами в діалозі, навіть у межах ВРЦРО, де їхні позиції традиційно дуже сильні. Протестанти поки просто спостерігають, чим завершиться ця боротьба між УПЦ і ПЦУ.

На нинішнє ставлення до православних церков впливає позиція, яку займають деякі протестанти з часів Майдану. Більшість протестантів виступила проти проголошеної Януковичем євразійської орієнтації країни, проти Митного союзу з Росією. Але окремі протестантські спільноти досі не можуть звільнитися від «советських коренів», чим в умовах війни ігнорують ті проукраїнські орієнтації, які має більшість спільнот із Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО, 2022). Протестанти ревно моляться за мир (але не за перемогу України у війні), дякуючи Богу за можливість жити в спокої на неокупованих територіях, просять про Божий захист співвітчизників на окупованих землях, але переконані, що українці покарані цією війною за відсутність віри, за байдужість до Христа.

Посилаючись на віросповідну заборону брати зброю до рук, протестанти слабо

представлені в ЗСУ. Хоча є такі, які обов'язок перед Батьківщиною вважають священним. Більша частина з них виконує капеланські (ВСЦ ЄХБ, 2024) і волонтерські (УЦХВС, 2024) функції. Відзначилися протестанти у справі масового вивезення мирного населення з регіонів бойових дій, у зборі й розподілі гуманітарної допомоги нужденним, відбудові зруйнованого житла, медичній допомозі тощо. Війна зблизила православних і протестантів у волонтерських ініціативах. Але привілей, який мають протестанти у справі мобілізації, тим більше в період доленосної війни з ворогом, коли православні і греко-католики, язичники і невір'яни, мусульмани та юдеї ціною власного життя виборюють протестантам та їхнім дітям свободу і незалежність, потребує переосмислення через оновлення Закону про військову службу, щоб він не був «схованкою» для ухилянтів від військової служби, а враховуючи віросповідну заборону на використання зброї, замінив її альтернативними формами служби, різними формами посиленої допомоги ЗСУ, біженцям для перемоги України.

Висновки. Небувале загострення внутрішньоправославних відносин в Україні в умовах російсько-української війни є величезною небезпечкою для держави, яка проголосила себе незалежною і демократичною, де поважають права і свободи людини, зокрема в релігійній сфері. Але внутрішньоправославний конфлікт, який триває вже не перший рік і який переріс кордони власне України, оскільки в нього втягнуті світові православні центри – Москва і Константинополь, є неабияким викликом для міжхристиянських відносин як в Україні, так і за її межами. Для Вселенського православ'я з його 14 автокефальними церквами, а також для всіх католиків і протестантів конфлікт свідчить про нездатність одновірців – громадян однієї держави порозумітися в пріоритетності корпоративних церковних інтересів, зумовлених не стільки релігійними, скільки політичними факторами, про марність закликів до християнського єкуменізму, про єдину і соборну Христову церкву. Тривале протистояння двох православних спільнот зайшло в глухий кут, що викликає занепокоєння в неправославних громадах України. Їх насторожують уперта неготовність ієрархів УПЦ піти на перемовини, якась маніакальна вірність Російській церкві і страх

отримати від неї клеймо зрадників та відступників від істинного московського православ'я. Занепокоєння викликають тенденції до одержавлення ПЦУ, бажання реваншу з УПЦ, слабка кооперація з УГКЦ чи протестантами в певних напрямках, намір домінувати в усіх сферах життя країни. Неправославні християни надто чутливі до поляризації ставлення держави щодо УПЦ і ПЦУ. Наявність неприхованих симпатій і явної підтримки з боку влади на місцевому рівні однієї із церков спонукають задуматися інші церкви про рівність усіх релігій перед законом і можливу утисненість у правах їхніх послідовників. На відміну від вирівнювання державної політики щодо різних релігійних організацій, який характеризував державно-церковні відносини

донедавна, помітним стає розбалансування цієї сфери або в бік тотального неприйняття, або навпаки – безумовного прийняття всього, що робить та чи та церква. Виклик, перед яким нині постала держава, – або безпека, або свобода, зокрема свобода совісті, – має вирішуватися з огляду не тільки на війну, а й на післявоєнні перспективи. Україна, дбаючи про свою духовну / релігійну небезпеку, покликана гарантувати всім церквам свободу совісті й віросповідання. Але й Церква, яка служить не тільки Богу, а й Україні, має усвідомити, що в обставинах військової агресії, коли ворог загрожує самому факту існування країни, корпоративний інтерес окремої церкви не може ставитися вище загальнодержавних безпекових вимог.

Список використаних джерел:

1. Bloomberg Originals [@bbgoriginals]. (2022, 24 серпня). *Pope Francis prayed for peace in Ukraine on the 6-month anniversary of Russia's invasion* [Твіт]. URL: Twitter. <https://x.com/bbgoriginals/status/1562471084498100225?mx=2>
2. Gambassi, G. (2022, 2 листопада). *L'arcivescovo di Leopoli: un errore proibire la lingua e la Chiesa russa*. Avvenire.it. URL: <https://www.avvenire.it/attualita/pagine/intervista-arcivescovo-latino-leopoli-ucraina-mokrzychi>
3. Безпалько, У. (2022, 22 квітня). *Інтерв'ю: Руслан Стефанчук: Шансів у будь-якої проросійської партії більше не буде*. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ruslan-stefanchuk-shansov-lyuboy-prorossiyskoy-1650837541.html>
4. Бережанський, І. (2022, 12 квітня). *Скандальний Хресний хід у Римі: Ватикан хоче «примирити» українців та росіян*. ТСН. URL: <http://tsn.ua/svit/skandalna-hresna-hoda-u-rimi-vatikan-hoche-primiriti-ukrayinciv-tarosiyan-2035534.html>
5. Відділ зовнішніх церковних зв'язків Української Православної Церкви. (2024, 28 березня). *«Заклики до знищення України та виправдання військової агресії неспівставні з євангельським вченням» – заява ВЗЦЗ УПЦ*. Українська Православна Церква Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ. URL: <https://news.church.ua/2024/03/28/zakliki-znishhennya-ukrajini-ta-vipravdannya-vijskovoji-agresiji-nespivstavni-zjevangelskim-vchennyam-zayava-vzcz-upc/#2024-05-18>
6. ВСЦ ЄХБ. (2024, 24 березня). *Капеланство*. Всеукраїнський союз церков євангельських християн-баптистів (ВСЦ ЄХБ). URL: <https://www.baptyst.com/category/kapelan/>
7. *Головною подією 2018 року українці вважають Об'єднавчий собор – опитування*. (2018, 28 грудня). Радіо Свобода. URL: <http://radiosvoboda.org/a/news-holovna-podia-2018-obiednacyi-sobor/29681318.html>
8. Дмитриев, М. В. (б. д.). *Униатство*. Большая российская энциклопедия. Взято 18 травня 2024 з URL: <https://bigenc.ru/c/uniatstvo-821aa>
9. Заяви ВРЦіРО після 24.02.2022 р. ВРЦіРО. (2022, 24 лютого). *Звернення Всеукраїнської Ради Церков та Релігійних Організацій*. Всеукраїнська Рада Церков та Релігійних Організацій. URL: <https://vrciro.org.ua/ua/statements>
10. Константинова, В. (2022, 2 листопада). *«Забороняють молитися за Україну». Як переслідують вірян баптистської церкви в окупації?* Радіо Свобода. URL: <http://radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-peresliduvannya-baptystiv-okupatsiya-kherson-melipol/32112054.html>
11. УПЦ. (2022, 27 травня). *Постанова Собору Української Православної Церкви від 27 травня 2022 року*. Українська Православна Церква. URL: <https://news.church.ua/2022/05/27/postanova-soboru-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-27-travnja-2022-roku/#2024-05-18>
12. УЦХВС. (2024, 18 травня). *Новини*. Українська Церква Християн Віри Євангельської. URL: <https://www.chve.org.ua/>
13. Чарний, С. [marss2.livejournal.com]. (2016, 3 серпня). *про митрополита Андрія Шептицького* [Post_verbose]. livejournal.com. URL: <https://marss2.livejournal.com/2205532.html>

References:

1. Bloomberg Originals [@bbgoriginals]. (2022, 24 serpnia). *Pope Francis prayed for peace in Ukraine on the 6-month anniversary of Russia's invasion* [Tvit]. Retrieved from: Twitter. <https://x.com/bbgoriginals/status/1562471084498100225?mx=2> [in English]
2. Gambassi, G. (2022, 2 listopada). *L'arcivescovo di Leopoli: un errore proibire la lingua e la Chiesa russa*. Avvenire.it. Retrieved from: <https://www.avvenire.it/attualita/pagine/intervista-arcivescovo-latino-leopoli-ucraina-mokrzychi> [in Italian]
3. Bezpalko, U. (2022, 22 kvitnia). *Interviu: Ruslan Stefanchuk: Shansiv u bud-yakoi prorosiiskoi partii bilshe ne bude*. RBK-Ukraina. [Interview: Ruslan Stefanchuk: There will be no more chances for any pro-Russian party.] Retrieved from: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ruslan-stefanchuk-shansov-lyuboy-prorossiyskoy-1650837541.html> [in Ukrainian]
4. Berezhanskiy, I. (2022, 12 kvitnia). *Skandalnyi Khresnyi khid u Rymi: Vatykan khoche "prymyryty" ukrainsiv ta rosiian*. [The scandalous Cross Procession in Rome: Vatican wants to "reconcile" Ukrainians and Russians] TSN. Retrieved from: <http://tsn.ua/svit/skandalna-hresna-hoda-u-rimi-vatikan-hoche-primiriti-ukrayinciv-ta-rosiyan-2035534.html> [in Ukrainian]
5. Viddil zovnishnikh tserkovnykh zviazkiv Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy. (2024, 28 bereznia). *"Zaklyky do znyshchennia Ukrainy ta vypravdanna viiskovoi ahresii nespivstavni z yevanhelskym vchenniam" – zaiava VZTsZ UPTs*. ["Calls for the destruction of Ukraine and justification of military aggression are incompatible with the Gospel teaching" – statement of the UOC] Ukrainiska Pravoslavna Tserkva Synodalnyi informatsiino-prosvitnytskyi viddil UPTs. Retrieved from: <https://news.church.ua/2024/03/28/zaklyki-znishhennya-ukrajini-ta-vipravdannya-vijskovoji-agresiji-nespivstavni-z-jevangeliskim-vchennyam-zayava-vzcz-upc/#2024-05-18> [in Ukrainian]
6. VSTs YeKhB. (2024, 24 bereznia). *Kapelanstvo*. [Chaplaincy] Vseukrainskyi soiuz tserkov yevanhelskykh khrystyian-baptystiv (VSTs YeKhB). Retrieved from: <https://www.baptyst.com/category/kapelan/> [in Ukrainian]
7. *Holovnoi podiieiu 2018 roku ukrainsi vvazhaiut Obiednavchyi sobor – opytuvannia*. (2018, 28 hrudnia). [Ukrainians consider the Unification Council to be the main event of 2018 – poll] Radio Svoboda. Retrieved from URL: <http://radiosvoboda.org/a/news-holovna-podia-2018-obiednachyi-sobor/29681318.html> [in Ukrainian]
8. Dmytryev, M. V. (b. d.). *Unyatstvo*. [The Uniatism] Bolshaia rosyiskaia entsyklopedyia. Vziato 18 travnia 2024 z Retrieved from: <https://bigenc.ru/c/uniatstvo-821aa>
9. Zaiavy VRTsiRO pislia 24.02.2022 r. VRTsiRO. (2022, 24 liutoho). *Zvernennia Vseukrainskoi Rady Tserkov ta Relihiinykh Orhanizatsii. Vseukrainska Rada Tserkov ta Relihiinykh Orhanizatsii*. [Appeal of the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. The All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations.] Retrieved from: <https://vrciro.org.ua/ua/statements> [in Ukrainian]
10. Konstantynova, V. (2022, 2 lystopada). *"Zaboroniaiut molytysia za Ukrainu"*. *Yak peresliduiut virian baptystskoi tserkvy v okupatsii?* ["Forbidden to pray for Ukraine". How are Baptist Church believers persecuted under occupation?] Radio Svoboda. Retrieved from: <http://radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-peresliduvannya-baptystiv-okupatsiya-kherson-melitopol/32112054.html> [in Ukrainian]
11. UPTs. (2022, 27 travnia). *Postanova Soboru Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy vid 27 travnia 2022 roku. Ukrainiska Pravoslavna Tserkva*. [Resolution of the Council of the Ukrainian Orthodox Church of May 27, 2022.] Retrieved from: <https://news.church.ua/2022/05/27/postanova-soboru-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-27-travnja-2022-roku/#2024-05-18> [in Ukrainian]
12. UTsKhVIe. (2024, 18 travnia). *Novyny*. [News] Ukrainiska Tserkva Khrystyian Viry Yevanhelskoi. Retrieved from: <https://www.chve.org.ua/> [in Ukrainian]
13. Charnyi, S. [marss2.livejournal.com]. (2016, 3 serpnia). *pro mytropolyta Andreia Sheptytskoho [Post_verbos]*. [About Metropolitan Andrey Sheptytsky [Post_verbos]] livejournal.com. Retrieved from: <https://marss2.livejournal.com/2205532.html>